

Критерієм оцінки виконання контрольних нормативів є покращення їхніх показників протягом періоду навчання. Студенти, звільнені лікарем та теоретичним розділами програми.

За допомогою спеціальних фізичних вправ, а також використання певних методичних прийомів процес фізичного виховання вдається підпорядкувати завданням відновлення здоров'я студентів.

Студенти спеціального відділення повинні знати, що за умови правильного організаційного тренування показники їхнього фізичного стану покращуються, а це сприяє покращенню здоров'я, і в решті решт, повному одужанню.

1. *Фізичне виховання: Навчальна програма для вищих навчальних закладів України III–IV рівнів акредитації.* — К., 2003. — 44 с. (Затверджена Міністерством освіти і науки України від 14.11 2003 № 757)
2. *Александров О. М.* Комплексная программа здоровья. — М.: Медицина, 1988. — 87 с.
3. *Раевский Р. Т.* Основы оздоровительной тренировки: Методические указания для практических занятий по физическому воспитанию студентов специального учебного отделения. — Одесса: Одесский национальный педагогический университет, 2002. — 20 с.
4. *Евминов В.* Как навсегда победить боль в спине. — К.: Принт Тим, 2003. — 96 с.
5. *Іващенко О. В.* Комплекси загальнорозвиваючих вправ з гантелями на уроках фізичної культури // Теорія та методика фізичного виховання. — 2007. — № 2. — С. 33–35.
6. *Спортивная метрология // Учебник для студентов институтов физической культуры / Под. ред. В. М. Зацюрского.* — М.: Физкультура и спорт, 1982. — С. 192–256.
7. *Колтаковский А. П.* Производственная гимнастика. — М.: Физкультура и спорт, 1989. — 88 с.



НАУКОВИЙ ПОШУК

Леонід Прибега

кандидат архітектури, професор

Містобудівна реставрація: методологічна сутність та методичні засади

У другій половині ХХ ст. у пам'яткоохоронній сфері багатьох країн світу, а на українських теренах починаючи з 70-х років, набуло ствердження поняття “пам'ятка містобудування”. Водночас постало питання охорони та реставрації пам'яткових урбаністичних утворень. І якщо спроби осмислення сутності пам'ятки містобудування та розкриття деяких аспектів дослідження й охорони їх мали місце в наукових працях наших співвітчизників, зокрема в публікаціях Є. Водзинського, В. Вечерського, Б. Колоска, М. Бєвза, Л. Прибеги та ін. [1], то поняття містобудівної реставрації в українській пам'яткоохоронній сфері майже не вживане й практично не осмислене теоретично. Виключно реконструктивний підхід до збереження історичних містобудівних утворень не тільки не сприяв і не сприяє в нинішніх умовах розвитку теоретичної бази містобудівної реставрації, а й призводить до спотворення або й нищення історично успадкованих містобудівних утворень, які можуть бути визнані пам'ятками урбаністики. Навіть такі відомі науковці пам'яткоохоронного спрямування, як Ю. Ранінський, Й. Глямжа, О. Беккер, О. Шенков, заторкуючи питання збереження історичних міст чи інших містобудівних утворень, згадують такий комплексний метод, як реконструкція [2]. Водночас в окремих публікаціях 70-х років минулого століття зрідка зустрічаються й такі терміни, як “регенерація” та “ревалоризація” [3]. Більше того, визначаючи терміном “реконструкція” загальний комплекс дій щодо містобудівних утворень, Ю. Ранінський виділяє кілька методів реконструкції, які можуть бути застосовані щодо пам'яток містобудування, зокрема “збереження” (або “містобудівна консервація”), “оновлення” (або “містобудівна реставрація”), “перебудова”. Водночас він висловлює можливість заміни двох перших зазначених понять адекватними — відповідно “ревалоризація” та “регенерація” [4].

У пам'яткоохоронній методиці та практиці України термін “ревалоризація” не отримав належного поширення, а термін “регенерація” вживається для означення будь-якого комплексу дій, спрямованих на оновлення історично успадкованих містобудівних утворень незалежно

від їхньої історико-культурної значущості, стану зхоронності та обсягів інтрагенних дій щодо матеріальної складової. Навіть у наукових працях з пам'яткоохоронної тематики останніх років терміни “містобудівна реставрація” та “ревалоризація” зустрічаються зрідка [5]. Проте в зарубіжній пам'яткоохоронній практиці, зокрема в Польщі, метод ревалоризації досить поширений [6].

У наших попередніх дослідженнях ми спробували розкрити сутність таких понять, як “ревалоризація”, “регенерація” та “реконструкція”, а також визначити сферу застосування їх у пам'яткоохоронній методичці [7].

Проте нагадаємо, що термін “ревалоризація” загалом означає повернення естетичної значущості [8]. В даному випадку під містобудівною ревалоризацією слід розуміти систему дій, спрямованих, понад усе, на збереження й виявлення історичних і мистецьких якостей історично успадкованого просторового устрою містобудівного утворення.

Термін “регенерація” (у перекладі з латинської означає “відновлення”, “повернення до життя”) вживається для визначення дій, пов'язаних з перебудовою та удосконаленням. У нашому випадку містобудівну регенерацію слід розуміти як відновлення історичного просторового устрою пам'яткового містобудівного утворення та його функціональне й естетичне включення в сучасне життя міста чи іншого поселення.

Термін “реконструкція” загалом означає докорінну перебудову і в урбаністичному плані має визначитися як містобудівна реконструкція. Відповідно, застосування його для означення будь-яких пам'яткоохоронних заходів не є прийнятним.

Отже, не розвиваючи далі термінологічного аспекту зазначеної проблеми, маємо підстави певну систему дій, пов'язаних зі збереженням та оновленням історично успадкованих містобудівних утворень, визначити як містобудівну, або урбаністичну реставрацію й розглянути її методи, зокрема, ревалоризацію та регенерацію.

Розглядаючи питання методологічної сутності урбаністичної реставрації, передусім зауважимо, що йтиметься не про будь-які об'єкти містобудівної спадщини, а виключно про пам'ятки урбаністики, ідентифікація яких має здійснюватися ще на стадії проекту територіальної охорони й розробки історико-архітектурного опорного плану. Відповідно, усі матеріальні складові пам'яткового урбаністичного утворення в системі своїх просторових зв'язків набувають значення матеріальної субстанції пам'ятки містобудування. А оскільки будь-яка реставрація передбачає втручання в матеріальну субстанцію пам'ятки, то варто передусім уточнити матеріальну сутність пам'ятко урбаністики та визначитися щодо розуміння їхньої автентичності. Саме такий підхід до розробки методологічних основ збереження архітектурних комплексів спостерігаємо у дослідженні М. Бевзи, проте автор не торкається методики містобудівної реставрації [9].

Матеріальна структура пам'ятки урбаністики характеризується історично успадкованим просторовим каркасом, складовими якого є: харак-

терний ландшафт в межах відповідної території; планувальна мережа, що являє собою у більшості випадків складне переплетіння планувальних систем різних етапів розвитку міста, а також основні архітектурні ансамблі, домінуючі утворення з історично сформованими просторовими зв'язками та забудовою загалом. Просторовий каркас утримує параметри пам'ятки містобудування, конфігурацію її форми, визначає композиційну роль пам'ятки урбаністики в системі міста і є найбільш стабільним матеріальним прошарком пам'яткового урбаністичного утворення. Стабільними складовими просторового каркасу є також нерухомі об'єкти пам'ятки усіх видів і категорій, зокрема пам'ятки архітектури, історії, археології, монументального мистецтва, науки і техніки, садово-паркового мистецтва, культурні ландшафти тощо.

Наступний, доволі стабільний прошарок містобудівного утворення — є історична та рядова забудова. Об'єкти історичної забудови обумовлюють характерне розпланування утворення, виявляють його конфігурацію і водночас створюють цілісність містобудівної тканини відповідного урбаністичного пам'яткового утворення.

Більш динамічним щодо змін є третій матеріальний прошарок урбаністичного утворення — нерухомі об'єкти міського дизайну та облаштування територій, твори монументального мистецтва та декоративної пластики тощо.

Отже, матеріально пам'ятка урбаністики характеризуватиметься трьома прошарками складових і, відповідно, трьома рівнями її стабільності у часі. Тож і реставрація, як певна система заходів, спрямованих на збереження та оновлення матеріальних складових урбаністичного утворення, матиме трирівневу структуру, тобто складатиметься з комплексу пам'яткоохоронних і реставраційних заходів чи дій стосовно просторового каркасу, об'єктів історичної та рядової забудови, історично успадкованого нерухомого предметного наповнення міського середовища.

Водночас, різночасові матеріальні нашарування усіх трьох рівнів, у тому числі й культурний шар в межах відповідної території утворення, інтегруються в матеріальну субстанцію пам'ятки урбаністики, автентичність якої вимірюватиметься параметрами експертно встановлених хронологічних рамок пам'ятки містобудування загалом. Отже, матеріальна субстанція пам'ятки урбаністики має поліструктурний характер. І, відповідно, на відміну від архітектурної реставрації, зорієнтованої на моноструктурний об'єкт (осібну пам'ятку архітектури), реставрація містобудівна спрямована на поліструктурний об'єкт. Тобто йдеться про те, що матеріальна субстанція пам'яткового містобудівного утворення інтегрує в собі матеріальні основи численних, здебільшого різночасових об'єктів та їхніх систем, матеріальних нашарувань принаймні трьох прошарків складових. Відповідно, реставраційний процес спрямовується на поліструктуру, має інтегральний характер і складається з пам'яткоохоронних, охоронно-містобудівних, реставраційних та архітектурно-технічних заходів, метою здійснення яких є:

- збереження та виявлення історично успадкованого плануально-просторового устрою;
- інтеграція пам'яткового утворення в плануальну та просторову композицію міста чи поселення;
- визначення містобудівної (соціальної) функції пам'яткового утворення і відповідної функціональної адаптації пам'яток архітектури та забудови;
- формування системи транспортного забезпечення утворення та інфраструктури інженерно-технічного оснащення відповідно до завдань функціонального використання утворення та його збереження;
- організація пам'яткової території та виявлення характеру історичного середовища внутрішнього простору утворення предметним наповненням.

Безумовно, характер реставрації, обсяги втручань в матеріальну субстанцію пам'ятки урбаністики визначатимуться місцем пам'яткового утворення в системі міста, його історико-культурною значущістю, станом збереженості матеріальної поліструктури просторового каркасу та об'єктів історичної забудови.

Стосовно просторового каркасу урбаністичного утворення можуть виконуватися дії, спрямовані: на збереження чи відтворення плануальної мережі вулиць, майданів та відкритих просторів; на правомірні реставраційні відтворення втрачених доміант або видалення дисонуючих об'єктів з метою розкриття історичної вертикальної композиції містобудівного утворення, його панорами чи силуету. Наприклад, просторовий каркас історичної частини міста Львова з характерною системою локальних ансамблів, серед яких виділяються комплекси площі Ринок, монастиря бернардинів, костелу домініканців, вірменської церкви та інші, поєднані з численними пам'ятками архітектури та забудовою різних історичних періодів розвитку міста, має бути максимально збереженим. У той же час просторовий каркас історичної частини міста Кам'янця-Подільського, зокрема забудова, потребує відновлення та виявлення плануальної мережі урбаністичного утворення.

Збереження різних видів і категорій пам'яток урбаністичного утворення, що, як уже зазначалося, слід також вважати об'єктами просторового каркасу, базується на засадах архітектурної реставрації, тобто вони підлягають консервації, фрагментарній та цілісній реставрації залежно від історико-культурної значущості та технічного стану матеріальної субстанції цих об'єктів.

Щодо прошарку історичної забудови, або так званої міської тканини, яка забезпечує плануально-просторову цілісність пам'яткового утворення, то тут можливі ремонти та реновації історичних споруд, відтворення окремих з них на підставі достовірної інформації, санація та модернізація будівель зі збереженням їхньої характерної пластики та параметрів. Водночас, ми не є прибічниками ретроверсії в історичній забудові, бо такі дії спричиняють певну фальш пам'яткового утворення — відтворення неіснуючих споруд має, принаймні, базуватися на аналогах.

Збережені та виявлені просторові співвідношення об'єктів каркасу та забудови обумовлюють параметри та характер організації внутрішнього простору пам'яткового утворення. Водночас, важливою складовою реставрації пам'ятки урбаністики є визначення характерного для неї історичного середовища або містобудівного інтер'єру утворення, чого можна досягти не тільки шляхом збереження автентичної пластики об'єктів утворення, але й функціональною адаптацією їх і відповідним предметним наповненням, належною організацією та облаштуванням пам'яткової території.

У рамках загальноміської функції пам'яткового урбаністичного утворення передусім має бути визначене утилітарне використання об'єктів, котрі формують пам'ятку містобудування. Характер функціонального використання пам'яток архітектури має узгоджуватися з традиціями міста й базуватися на принципах, сформульованих нами раніше.

Спрямованість функціонального використання пам'яткового утворення і його складових дозволяє відповідним чином вирішити питання предметного наповнення середовища, облаштування пам'яткової території, а також визначити оптимальну мережу транспортних комунікацій та інженерно-технічної інфраструктури. При цьому, безумовно, мають бути збережені реставраційними методами нерухомі об'єкти предметного наповнення, що становлять історико-культурну цінність.

У числі заходів, пов'язаних з організацією та облаштуванням території, можуть бути розкриття та виявлення фрагментів втрачених споруд, збереження слідів історичних розпланувань тощо. Отже, містобудівну реставрацію слід розглядати як сукупність комплексних заходів стосовно пам'яткового урбаністичного утворення з метою його збереження та забезпечення сучасного повноцінного функціонування в системі міста чи іншого поселення.

На підставі всього сказаного вище можна дійти висновку, що містобудівна реставрація — це системний комплекс пам'яткоохоронних, архітектурно-реставраційних, містобудівних та інженерно-технічних заходів, спрямованих на збереження автентичної матеріальної поліструктури пам'яткового урбаністичного утворення, на виявлення його містобудівної та історико-культурної значущості, а також функціональну адаптацію цього утворення в організм міста чи іншого поселення.

Містобудівна реставрація, як уже зазначалося, базується на двох методах — ревалоризації та регенерації. Залежно від композиційної ролі пам'яткового утворення в системі міста, його історико-культурної змістовності, стану збереженості та характеру функціонального використання як частини міського організму визначається спрямованість пам'яткоохоронних заходів та реставрації пам'ятки урбаністики. В одних випадках може ставитися завдання максимального збереження матеріальної поліструктури пам'яткового утворення, і тоді застосовуватиметься метод ревалоризації; в інших — необхідність її оновлення і, відповідно, застосовуватиметься метод регенерації. В окремих

випадках можливе поєднання двох методів — ревалоризації та регенерації.

Розуміння сутності пам'ятки та методологічних основ реставрації сприяє визначенню спрямованості реставрації об'єкта. Але для реалізації поставленої мети необхідне послідовне виконання повного комплексу заходів. Власне, йдеться про методику реставрації.

Зосередження уваги на збереженні виключно особливих об'єктів архітектурної спадщини сприяло загалом формуванню цілісної системи методики архітектурної реставрації як системи дій і заходів щодо матеріальної структури і форми пам'ятки з урахуванням її історично успадкованого просторового устрою середовища і спрямованих на збереження автентичної матеріальної субстанції та виявлення історико-культурної значущості об'єкта. Але засади методики архітектурної реставрації не можуть бути механічно перенесені на дослідження і реставрацію пам'яток урбаністики. Існуюча нині практика поетапних досліджень і реставрації особливих об'єктів, що є складовими пам'яткових ансамблів, комплексів чи містобудівних утворень, інколи віднесених за статусом до заповідників, засвідчує передусім відсутність комплексного підходу до охорони та реставрації пам'яткових утворень і сформованої методики урбаністичної реставрації.

Реконструктивний підхід до історично успадкованих містобудівних утворень й, відповідно, заміна комплексних охоронних заходів вибіркоким збереження найбільш значущих споруд — пам'яток забудови, стримують розвиток методики містобудівної реставрації.

Зауважимо, що певний досвід дослідження історичних урбаністичних утворень в Україні накопичувався на основі методики територіальної охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини. Зокрема, як уже зазначалося, питання методики дослідження історично успадкованих містобудівних утворень в різний час заторкували Є. Волзінський, В. Лавров, О. Беккер, Р. Гаряев, Л. Андреев, Й. Глямжа, Т. Устенко, В. Вечерський, М. Бевз, Т. Товстенко та інші [10]. Певні пропозиції щодо формування методичних засад проектування заходів охорони історичних містобудівних утворень наявні у працях В. Лаврова, О. Беккера, Р. Гаряєва, Й. Глямжі. Але найбільше висвітлені питання структуризації методики дослідження, збереження та регенерації пам'яткових урбаністичних утворень у працях М. Бевза [11]. Проте запропоновані ним принципи та методи все ж ґрунтуються на реконструктивній методології й відповідно поширюються не тільки на пам'ятки урбаністики, а й не менш значущі містобудівні утворення, що зберегли історичний устрій частково. Однак ми розглядаємо лише містобудівні утворення, віднесені до пам'яток урбаністики національного чи місцевого значення.

Отже, можна вважати, що в структурі складових методики урбаністичної реставрації найбільш опрацьованим є розділ, який стосується історико-містобудівних досліджень. Водночас слід мати на увазі, що методично такі дослідження спрямовані на проектування територіальних заходів

охорони об'єктів культурної спадщини, тобто мають свою специфіку, котра полягає у невтручанні в матеріальну поліструктуру пам'ятки, а відповідна документація не передбачає будь-яких змін його історично сформованого устрою. Тим не менше, матеріали, що містять історико-бібліографічні, архівні, натурні дослідження утворення, історико-архітектурний опорний план тощо, можуть бути задіяні як передпроектні дослідження пам'ятки урбаністики з наступними уточненнями й доповненнями їх.

Зважаючи на те, що методика урбаністичної реставрації ще не склалася системно й потребує подальшої розробки, спробуємо викласти наше бачення як щодо структури досліджень, стадійності і змісту проектування містобудівної реставрації, так і складу науково-проектної документації.

Щоб забезпечити належний рівень реставрації пам'яткового урбаністичного утворення, максимально зберегти його в автентичному стані та виявити історично сформовані архітектурно-містобудівний устрій, необхідно передусім глибоко і всебічно вивчити та дослідити пам'ятку як композиційно, структурно та функціонально цілісний організм, а не утворення, що складається з окремих будівель і споруд. З урахуванням раніше визначених морфологічних складових матеріальної поліструктури пам'яткового містобудівного утворення, комплекс досліджень має спрямовуватися на вивчення ландшафтних особливостей території пам'ятки, історичного формування планувальної мережі та просторового каркасу із забудовою, визначення місця і ролі урбаністичного утворення в системі міста чи іншого поселення, внутрішнього просторового устрою середовища, його естетичної організації та предметного наповнення. Водночас має вивчатися в плані історичного розвитку й інфраструктура інженерно-технічного забезпечення та транспортних комунікацій утворення, проводиться діагностика технічного стану будівель і споруд, що формують пам'ятку урбаністики.

Враховуючи значні обсяги дослідницьких, проектно-реставраційних та реставраційно-виробничих робіт і, відповідно, матеріальних витрат, доцільно здійснювати їх у декілька стадій і поетапно.

На першому етапі мають бути виконані історико-бібліографічні, архівні та натурні дослідження, а також інвентаризація об'єктів, що формують просторовий каркас пам'яткового утворення та складають забудову. На цьому етапі досліджень можуть бути залучені й матеріали, напрацьовані раніше, зокрема в процесі розробки територіальних заходів та ідентифікації пам'ятки урбаністики.

З використанням матеріалів досліджень має бути проведений історико-містобудівний аналіз формування пам'яткового урбаністичного утворення, його планувальної та просторової структури; виконані ретроспективні реконструкції найбільш значущих етапів розвитку утворення, визначена роль домінуючих споруд у формуванні просторового устрою утворення і утворення в системі міста; встановлені композиційні закономірності організації внутрішнього простору утворення.

Результатом всього комплексу досліджень та аналітичного опрацювання матеріалів мають стати:

- розгорнута історична довідка про урбаністичне утворення;
- матеріали ландшафтного аналізу відповідної території;
- схеми ретроспективного розвитку планувальної структури пам'яткового утворення;
- креслення з ретроспективного просторового розвитку пам'яткового утворення в системі міста зі схемами видового розкриття в існуючій забудові;
- історико-архітектурний опорний план пам'яткового утворення;
- матеріали, що розкривають специфіку організації внутрішнього просторового устрою утворення (розгортки, перспективи тощо);
- схеми існуючих транспортних та інженерних комунікацій;
- висновок про загальний технічний стан самого утворення і його складових.

На підставі матеріалів комплексних досліджень та аналітичної оцінки їх розробляються проектні пропозиції щодо реставрації пам'яткового урбаністичного утворення. На початковій стадії проєктування, що може бути означена як концептуальна програма реставрації пам'ятки урбаністики, необхідно передусім визначити та обґрунтувати метод містобудівної реставрації утворення. Програма має розкривати значущість та характер реставрованого пам'яткового утворення в системі міста та передбачати заходи щодо збереження його автентичної поліструктури. Невід'ємними складовими концептуальної програми урбаністичної реставрації мають бути пропозиції стосовно функціонального зонування території пам'яткового утворення, можливих туристичних маршрутів тощо. Важливо в програмі визначитись і щодо консервації, реставрації, санації та ремонту споруд, які формують утворення, а також щодо функціональної адаптації їх.

Матеріали досліджень та концептуальна програма реставрації є першою стадією науково-проєктних робіт, необхідних для розгляду та прийняття рішень щодо стратегії реставрації пам'яткового містобудівного утворення.

Наступною стадією проєкту реставрації пам'яткового містобудівного утворення є ескізний проєкт. Його складовою частиною залишаються матеріали передпроєктних досліджень та аналітичної оцінки, уточнені проєктні пропозиції попередньої стадії (концептуальної програми), а також деталізовані креслення генерального плану утворення, панорам, розгортки забудови, схем функціонального зонування, організації транспорту і облаштування пам'яткової території, інженерного обладнання тощо. В проєкті мають бути представлені переліки об'єктів, що підлягають консервації, санації, ремонту та які необхідно відбудувати або вилучити як дисонуючі в утворенні. У проєкті слід зазначити функціональне використання кожної з будівель, що складають пам'ятку урбаністики. В ескізному проєкті повинна бути визначена черговість про-

ектування і реалізації реставраційних робіт, а також наведені необхідні розрахунки та економічні обґрунтування витрат на проєктування і проведеної всього комплексу реставраційних та пам'яткоохоронних заходів на об'єкті.

Враховуючи значні обсяги проєктних та реставраційних робіт на пам'яткових містобудівних утвореннях, подальша розробка проєктно-реставраційної документації та реалізація пам'яткоохоронних заходів здійснюється на основі ескізного проєкту структурованими фрагментами.

Завершальним етапом всього комплексу реставраційних робіт, як на особіному об'єкті, так і утворенні, є складання наукового звіту. Для урбаністичних утворень, на яких реставраційні роботи виконуються структурованими фрагментами, науковий звіт може мати кілька частин, відповідно до числа таких фрагментів. Після завершення наміченого комплексу робіт готують висновок про результати дослідження та реставрації об'єкта, а також виконують так звані виконавчі креслення, що фіксують не тільки остаточний стан пам'ятки, її вигляд, а й усі реставраційні зміни, які мали місце на об'єкті (власне, розробляється картограма матеріальної структури з реставраційними привнесеннями).

Отже, науковий звіт є важливим джерелом інформації для наступних досліджень особіної пам'ятки, пам'яткового ансамблю чи пам'яткового утворення.

Таким чином, предметом дослідження та реставрації пам'ятки урбаністики є композиційно та функціонально поєднана система будівель і споруд, їхня матеріальна поліструктура та просторовий устрій в системі міста чи іншого поселення.

Методика реставрації пам'ятки урбаністики інтегрує в собі увесь спектр методичних засад архітектурної реставрації, на яких базується забезпечення збереження та оновлення об'єктів утворення. Водночас вона покликана визначити на основі досліджень та розвитку містобудівної інфраструктури оптимальні шляхи збереження історично успадкованого просторового устрою, функціональної адаптації та виявлення композиційної ролі пам'ятки містобудування в системі міста чи іншого поселення.

1. *Водзиський Є.* Питання охорони містобудівної спадщини // *Архітектурна спадщина України.* — Вип. 1. — К., 1994. — С. 231–238; *Вечерський В.* Спадщина містобудування України. — К.: НДГІАМ; Київархітектура. 2003. — 558 с.; *Калосок Б. В.* Пам'ятки містобудування та їх охорона // *Праці Центру пам'яткознавства.* — Вип. 3. — К., 2001. — С. 49–72; *Прубєга Л.* Пам'ятка містобудування: методологічна сутність // *Праці Центру пам'яткознавства.* — Вип. 7. — К., 2005. — С. 3–13; *Безз М. В.* Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст: Автореф. дис. ... д-ра архітектури. — Харків, 2004. — С. 1–26.
2. *Ранішків Ю. В.* Памятники архитектуры и градостроительства. — М.: Высш. шк., 1988. — С. 13; *Глямова И. И.* Памятники архитектуры Литвы: Охрана и реставрация. — Л.: Стройиздат; Ленингр. отд-ние, 1978. — С. 107–112; *Беккер А.* О сохранении гра-

- достроительных систем прошлого // Теория и практика реставрационных работ. — М.: Стройиздат, 1972. — С. 21–24; *Беккер А. Ю., Шенков А. С.* Современная городская среда и архитектурное наследие. — М.: Стройиздат, 1986. — С. 153–158.
3. *Глямжа Й. И.* Памятники архитектуры Литвы: Охрана и реставрация. — Л.: Стройиздат; Ленингр. отд.-ние, 1978. — С. 110; *Михайловский Е. В.* Историческая городская среда и ее использование // Памятники архитектуры в структуре городов СССР. — М.: Стройиздат, 1978. — С. 86–88.
 4. *Раицкий Ю. В.* Памятники архитектуры и градостроительства. — М.: Высш. шк., 1988. — С. 14.
 5. *Безз М. В.* Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст: Автореф. дис. ... д-ра архітектури. — Харків, 2004. — С. 10–13.
 6. *Пруцын О. И., Рымашевский Б., Борусевич В.* Архитектурно-историческая среда. — М.: Стройиздат, 1990. — С. 339.
 7. *Прибега Л.* До проблеми термінологічних визначень у сфері охорони історичних містобудівних утворень // Проблеми регенерації історико-архітектурного середовища: Матеріали науково-практичної конференції. — К., 1994. — С. 3, 4; *Прибега Л.* Пам'ятки містобудування: класифікація та методи охорони // Проблеми регенерації історичної забудови заповідних територій населених пунктів України: Матеріали науково-практичної конференції. — Кам'янець-Подільський, 1994. — С. 31–33; *Прибега Л.* До питання термінологічних визначень у пам'яткоохоронній методикі // Праці Центру пам'яткознавства. — Вип. 5. — К., 2003. — С. 29, 30.
 8. *Методика реставрації пам'яток архітектури* / Под ред. Е. В. Михайловського. — М.: Стройиздат, 1977. — С. 18, 19.
 9. *Безз М. В.* Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст: Автореф. дис. ... д-ра архітектури. — Харків, 2004. — С. 17–19.
 10. *Водзинский Е. Е.* Совершенствование методики проектного анализа и процесса проектирования // Формирование архитектурно-художественного образа центров городов. — К.: Будівельник, 1989. — С. 92–114; *Лавров В. А., Беккер А. Ю., Гарлев Р. М.* Специфика проектирования городов, имеющих ценное историко-архитектурное наследие // Памятники архитектуры в структуре городов СССР. — М.: Стройиздат, 1978. — С. 107–134; *Андреев Л. В.* Основы исследования и реконструкции исторического города. — М.: МАРХИ, 1983. — 72 с.; *Глямжа Й. И.* Исторические центры — «старые города» // Памятники архитектуры Литвы. Охрана и реставрация. — Л.: Стройиздат; Ленингр. отд.-ние, 1978. — С. 107–112; *Вечерский В. В.* Практичні заходи щодо забезпечення збереження пам'яток та історично сформованого архітектурного середовища // Спадщина містобудування України. — К.: НДІПІАМ, Київархітектура, 2003. — С. 87–117; *Товстенко Т. Д.* Методика предпроектного исследования и преобразования исторической среды // Реконструкция исторической застройки городов. — К.: Будівельник, 1984. — С. 33–39.
 11. *Безз М. В.* Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст: Автореф. дис. ... на д-ра архітектури. — Харків, 2004. — С. 17–19.

Ольга Пламеницька
кандидат архітектури

Церква-донжон у Сутківцях

(До питання типології середньовічного оборонного будівництва Поділля)

Покровська церква у с. Сутківцях увійшла до багатьох видань з історії архітектури як “церква-твердиня” — єдиний в Україні мурований тетраконховий храм, пристосований до оборони. Село Сутківці, відоме за історичними джерелами з початку XV ст., знаходиться на Поділлі, над лівобережним допливом Дністра р. Ущицею, поблизу історичного Кучманського шляху, яким в XV–XVII ст. просувалися військові татарські загоны. На півночі подільського регіону, на межі з Волинню, майже рівнобіжно до Кучманського, проходить Чорний шлях. Обидва шляхи, огинаючи з півночі та півдня велике Амадоцьке озеро, яке до XVI ст. знаходилося у верхів'ях Південного Бугу [1], сходилися у межах теперішньої Тернопільщини, прямуючи на Львів. З півдня Поділля обмежував третій шлях (Волоський, або Золотий), що проходив правим берегом Дністра в напрямі на Галич і далі — на Львів [2]. Трасування цих шляхів істотним чином вплинуло на формування пізньосередньовічної оборонної системи Поділля. Фортифікації на цих шляхах поставали, виходячи з засад стратегії та тактики оборони. Стратегічні засади оборони краю визначали локалізацію і структуру мережі укріплених поселень Поділля відповідно до його топографії та гідрографії, яка з середньовічних часів значно змінилася [3]. Тактичні засади зумовлювали організацію оборони конкретних поселень, враховуючи особливості їхньої мікротопографії.

Перша писемна згадка щодо Сутківців датується 1407 р. В цьому році польський король Владислав Ягелло дав своєму васалові Хотькові Кроату містечко Ярмолинці, в околицях якого знаходяться Сутківці. 1447 р. син Кроата Олехно (Олександр) збудував в Ярмолинцях регулярний в плані замок, котрий став уже другим в містечку. При розподілі спадщини між синами Олехна перший, Дахно, отримав Ярмолинці, другий, Федір — Сутківці [4].

Назва села — Сутківці — уже сама в собі містить топографічну характеристику давнього поселення. Слово “сутки” означає вузький прохід, проміжок між двома будівлями чи парканами, вузький коридор чи провулок [5]. Приміром, у вірменських актах Кам'янець-Подільського XVI ст. так називали прохід між сусідніми міськими садибами [6]. У Сутківцях топографічна ситуація цілком відповідає етимологічній назви. В межах південної частини села р. Ущиця підковою охоплює два миси, розділені долиною потічка, що впадає в Ущицю. На кінцях мисів знаходяться церква та замок, фланкуючи долину, в якій, за подільською тра-